

4. Laps ja perekond

LÕK-is on lähtunud eeldusest, et lapse loomulik arengukeskkond on perekond.¹ Kui enamikus inimõiguskonventsioonides on perekonnaõigusele pühendatud ainult mõni säte², siis LÕK-is reguleerib lapse ja vanemate suhteid valdav osa artikleid (nt art-d 3, 5, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 18, 19, 27).³ Selle põhjus on asjaolu, et LÕK-is on sätestatud varasemast erinev lähenemine lapse, vanema ja riigi õigussuhetele⁴ ning see uus lähenemine mõjutab kõigi lapse õiguste tõlgendamist ja rakendamist.

Kui varasemates rahvusvahelistes inimõiguskonventsioonides keskenduti peamiselt perekonna kui üksuse kaitsele riigi ja kolmandate isikute põhjendamatu sekkumise eest, siis LÕK-i koostajad on näinud selle kõrval vajadust kaitsta last kui kõige nõrgemat osapoolt ka perekonna sisesuhetes.⁵ Enne LÕK-i vastuvõtmist (1989) aktsepteeriti rahvusvahelises õiguses vanemate suurt otsustusvabadust laste kasvatamisel ja nende elu suunamisel. See tähendab, et riik sekkus perekonnaellu väga piiratud juhtudel, näiteks vanemate hooldusõiguse vaidluse lahendamiseks, vanemateta jäänud lapsele asendushoolduse korraldamiseks ja olukordades, kus lapse elu, tervis või turvalisus oli suures ohus.⁶

Ka LÕK kaitseb perekonda riigi ja kolmandate isikute põhjendamatu sekkumise eest. Näiteks rõhutatakse artiklis 18 vanemate või teatud juhtudel seaduslike hooldajate esmast vastutust lapse üleskasvatamisel ja arendamisel, artiklis 5 kohustatakse osalisriike austama vanemate vastutust, õigusi ja kohustusi lapse kasvatamisel, artikliga 7 kaitstakse lapse õigust oma vanemate hoolitsusele ning artikliga 9 nähakse ette, et ühtki last ei tohi eraldada tema vanematest vastu nende tahtmist, välja arvatud erijuhtudel.

LÕK-iga kohustatakse austama ka selliseid vanemate õigusi ja kohustusi, mis tulenevad muudest rahvusvahelistest või riigisisestest õigusaktidest. Üks selline on näiteks vanemate õigus otsustada laste hariduse üle, lähtudes enda moraalsetest ja usulistest veendumustest. Siiski võib nii sellest kui ka muudest vanema õigustest kõrvale kalduda juhul, kui need on vastuolus LÕK-is sätestatud lapse õigustega.⁷

Vanematel on kohustus luua lapse igakülgset arengut toetav kasvukeskkond (LÕK-i art-d 6 ja 27), austada lapse kõiki õigusi (art 5), seada esikohale lapse parimad huvid

(art 3) ning arvestada seejuures lapse arenevate võimetega (art-d 5 ja 14). LÕK küll piirab vanemate otsustusvabadust laste kasvatamisel, kuid selle mõte ei ole lõhkuda perekonda. Vanematele jääb endiselt peamine roll laste juhendamisel ja suunamisel. LÕK-is tõstetakse esile üksnes seda, et laps ei ole vanemate omand ega kasvatuses passiivne objekt, vaid iseseisev õigussubjekt ja aktiivne pereliige, kelle eest hoolitsemisel tuleb teda austada, kuulata, usaldada ja julgustada.[8](#)

Kuni CEDAW vastuvõtmiseni 1979. aastal käsitati isa ja ema vanemlikke õigusi, kohustusi ja vastutust erinevalt.[9](#) Traditsiooniliselt oli laste eest hoolitsemine olnud emade ja perekonna ülalpidamine isade ülesanne. Selline ettekujutus vanemlikest rollidest peegeldus ka enne CEDAW-d vastu võetud rahvusvaheliste konventsioonide sõnastuses.[10](#) LÕK-i artiklis 18 rõhutatakse (nagu CEDAW-s) ema ja isa võrdseid õigusi, kohustusi ja vastutust, sätestades põhimõtte, et vanemad vastutavad lapse üleskasvatamise ja arendamise eest ühiselt.

Peale vanemate on LÕK-iga pandud lapse õiguste tagamise kohustuse ka osalisriikidele.[11](#) Näiteks on lapsel õigus tunda oma vanemaid ja olla nende poolt hooldatud (LÕK-i art 17). Samas ei saa riik tagada, et kõik lapsed tunnevad oma vanemaid ja kõik vanemad oma laste eest hoolitsevad. Küll aga saab riik vanemaid selles aidata ja riik ka peab seda tegema.[12](#) Niisiis ei piirdu riikide osa üksnes laste õiguste rikkumise ärahoidmisega, vaid riikidel on kohustus rakendada lapsi ja vanemaid toetavaid ennetavaid meetmeid.

Ka komitee on mitmes oma üldkommentaaris jooninud alla riikide kohustust pakkuda vanematele tuge.[13](#) Mis puutub laste väärkohtlemise ja muu vägivalla ennetusse, peavad riigid rakendama sotsiaalseid, hariduslikke ja muid ennetusmeetmeid, sealhulgas pakkuma vanematele teavet vägivallavaba kasvatuses kohta ning tegema neile kättesaadavaks vajalikud nõustamis- ja tugiteenused.[14](#)

Lisaks on osalisriikidel LÕK-i artikli 18 järgi kohustus tagada lastele mõeldud hooldusasutuste, -institutsioonide ja -teenistuste areng. Samuti peavad osalisriigid võtma tarvitusele kõik abinõud, et tagada töötavate vanemate laste õigus lasteasutustele, lastekaitseteenistustele jm hüvedele. Riigi kohustus teha lapsehoiuvõimalused vanematele kättesaadavaks loob mõlemale vanemale võimaluse ühitada töö ja pereelu. Nii toetab LÕK vanemaid nende ülesannete võrdsel jaotamisel.[15](#)

Vanemate ühine vastutus lapse üleskasvatamise ja arendamise eest säilib ka pärast seda, kui nende kooselu on lõppenud.[16](#) Mõlemal lahus elaval vanemal on kohustus lapse eest hoolitseda, temaga suhelda ja teda ülal pidada. Lahutuse korral peaksid olema lähtepunktiks vanemate võrdsed õigused ja ühine vastutus lapse üleskasvatamise eest. Vanemate võrdsusega ei tohi aga õigustada lahendust, mis ei ole lapse parimate huvidega kooskõlas.[17](#)

Kui lahus elavate vanemate suhted on konfliktised või suhtlus puudub sootuks, peab riik sellegipoolest tagama lapsega suhtlemise õiguse teostumise. See ei tähenda, et riigil on kohustus saavutada kindel tulemus (nt pere taasühinemine), vaid riik peab püüdma pakkuda vahendeid vanema ja lapse suhtluse hõlbustamiseks.[18](#) Näiteks leidis Euroopa Inimõiguste Kohus asjas Garai vs. Ungari artikli 8 (õigus era- ja perekonnaelu austamisele) rikkumise, sest riik ei olnud kasutanud vanema ja lapse suhtluse tagamiseks riigi seadustega ette nähtud meetmeid, sealhulgas hoiatust, rahatrahvi, lapsele kaitse andmise menetluse algatamist, külastusõiguse korralduse muutmist, kriminaalmenetluse algatamist kohtulahendi täitmisest keelduva osapoole suhtes, lapse paigutamist teise kohta elama ning jõu kasutamist.[19](#) Viimase meetme puhul on Euroopa Inimõiguste Kohus siiski leidnud, et sunnimeetmed ei ole lapse suhtes soovitatavad.[20](#)

Euroopa Inimõiguste Kohus on korduvalt rõhutanud, et riigisisised organid peavad saavutama vanema ja lapse huvide vahel õiglase tasakaalu ning sellisel kaalumisel tuleb pöörata erilist tähelepanu lapse parimatele huvidele, mis sõltuvalt oma laadist ja tähtsusest võivad kaaluda üles lapsevanema huvid.[21](#) Nii näiteks osundas Euroopa Inimõiguste Kohus asjas Honner vs. Prantsusmaa, et kuna last kasvatavad partnerid (emad) ei suutnud pärast lahkuminekut suhelda ilma vägivaldseks muutumata, oli selline olukord lapsele nii traumeeriv, et lapse parimad huvid kaalusid üles mittebioloogilise ema õiguse suhelda lapsega.[22](#) Vanemal ei ole õigust riigilt nõuda lapsega suhtlemise tagamiseks selliste abistavate meetmete rakendamist, mis kahjustavad lapse tervist ja arengut.[23](#) Vanemal ei tohi aga takistada suhelda lapsega pelgalt seetõttu, et tal on psüühikahäire[24](#), ta on läbinud soomuutmise operatsiooni[25](#), ta viibib kinnipidamisasutuses[26](#), tal olid väidetavalt abieluvälised suhted[27](#) vms.

Mõnes kohtuasjas on Euroopa Inimõiguste Kohus läinud veelgi kaugemale ja leidnud, et lapse eraldamise korral perest ei tule lapse parimates huvides oleva lahenduse nimel leida tasakaalu mitte lapse ja vanema, vaid lapse enda erinevate õiguste vahel, st ühel pool on lapse õigus peresidemete säilitamisele ja teisel pool lapse

õigus turvalisele kasvukeskkonnale, mis toetab tema arengut.[28](#) Viimastes lahendites on kohus siiski naasnud oma varasema praktika juurde ning tõstnud esile vajadust saavutada lapse huvide ja vanemate huvide õiglane tasakaal.[29](#)

- [1](#)LÕK-i preambul ning art-d 5 ja 18.
- [2](#)ICCPR-i art 23 ja ICESCR-i art 10.
- [3](#)Vt lapse ja vanemate suhete kohta ka selle peatüki alapeatükke sellistel teemadel nagu lapse parimad huvid; lapse õigus elule, ellujäämisele ja arengule; lapse arenevate võimete põhimõte; lapse õigus olla ära kuulatud.
- [4](#)Vt Holmberg, B., Himes, J. Parental Rights and Responsibilities. – Petren, A., Himes, J. (toim). Children`s Rights: Turning principles into practice. Radda Barnen/UNICEF 2000; Tobin, Varadan, lk 161; Tobin, J., Seow, F. Article 18. Parental Responsibilities and State Assistance. – Tobin, J. (toim). The UN Convention on the Rights of the Child. A commentary. Oxford University Press, lk 647, 651–653.
- [5](#)Legislative History of the Convention on the Rights of the Child. Volume I. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva 2007, lk 359–360.
- [6](#)Tobin, Varadan, lk 184.
- [7](#)Ibid., lk 171.
- [8](#)Lansdown, lk 6.
- [9](#)Vt CEDAW art 16.
- [10](#)Vt nt ICESCR-i art 11 ja ICCPR-i art 24 lg 1.
- [11](#)LÕK-i art 2: „Osalisriigid tunnustavad käesolevas konventsioonis esitatud õigusi ja tagavad need igale nende jurisdiktsiooni all olevale lapsele ...“; art 4: „Osalisriigid võtavad kasutusele kõik vastavad seadusandlikud, administratiivsed ja teised abinõud, tagamaks selles konventsioonis tunnustatud õiguste täitmist ...“. ÜRO lapse õiguste konventsioon. - RT II 1996, 16, 56.
- [12](#)Tobin, Varadan, lk 656.
- [13](#)CRC Committee General Comment No 21: on children in street situations (UN Doc CRC/C/GC/21) (2017), p 48; CRC Committee General Comment No. 20: on the implementation of the rights of the child during adolescence, p-d 50–51.
- [14](#)CRC Committee General Comment No 13: The right of the child to freedom from all forms of violence (UN Doc CRC/C/GC/13) (2011), p-d 43, 44, 47; CRC Committee General Comment No 4: Adolescent health and development in the context of the Convention on the Rights of the Child, p 16.

- [15](#)Tobin, J. ja Seow, F. Article 18. Parental Responsibilities and State Assistance, lk 649.
- [16](#)Hodgkin, Newell, lk 235–237.
- [17](#)Vt ka alap 2.2.
- [18](#)EIK, 13589/07, Cristescu vs. Rumeenia, 10.02.2012, p 57.
- [19](#)EIK, 75950/14, Garai vs. Ungari, 18.03.2021, p 48.
- [20](#)EIK, 6457/09, Shaw vs. Ungari, 26.07.2011, p 67. Ka Riigikohus on asunud seisukohale, et olukorras, kus laps keeldub temast lahus elava vanemaga suhtlemast, ei tohi last selleks jõuga sundida. Vt RKTK, 29.10.2014, 3-2-1-95-14, p 21.
- [21](#)EIK, 17383/90, Johansen vs. Norra, 07.08.1996; EIK, 30943/96, Sahin vs. Saksamaa, 08.07.2003, p 66.
- [22](#)EIK, 19511/16, Honner vs. Prantsusmaa, 12.11.2020.
- [23](#)EIK, 17383/90, Johansen vs. Norra, 07.08.1996; Krasicki vs. Poola (17254/11) 15.04.2014, p 83.
- [24](#)EIK, 3891/19, Cinta vs. Rumeenia, 18.02.2020.
- [25](#)EIK, 47220/19, A. M. jt vs. Venemaa, 06.07.2021.
- [26](#)Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitusel CM/Rec(2018)5 vangistuses olevate vanematega laste kohta; Žurakovskaja-Aru, K.. Lapse õigus vs. võimalus suhelda vangistuses vanemaga – vanglavälisest suhtlemisest ümberpööratuna. – Juridica 2015/6, lk 405–417.
- [27](#)EIK, 57724/11, Babayeva vs. Aserbaidžaan, 30.01.2020.
- [28](#)EIK, 41615/07, Neulinger and Shuruk vs. Šveits, 06.07.2010 (GC).
- [29](#)EIK, 37283/13, Strand Lobben jt vs. Norra, 10.09.2019; EIK, 60371/15, AS vs. Norra, 17.12.2019; EIK, 15379/16, Abdi Ibrahim vs. Norra, 17.12.2019.